

Thérèse van Lisieux

Alleen de liefde blijft

Stapstenen op de kleine weg

Liefhebben, hoe goed is ons hart daarvoor gemaakt! Soms zoek ik een ander woord om de liefde uit te drukken, maar in het land van de ballingschap zijn woorden onmachtig om alle trillingen van de ziel weer te geven. Daarom moet men zich houden aan dit enige woord: 'liefhebben'!

Br. 109

Kon ik je maar doen begrijpen wat ik voel! Het is het vertrouwen en het vertrouwen alleen dat ons naar de liefde moet leiden.

Br. 197

Thérèse van Lisieux

Alleen de liefde blijft
Stapstenen op de kleine weg

© Carmelitana, Gent (www.carmelitana.be)

ISBN: 978-949-2434-36-4

Wettelijk depot: D/2023/0770/05

Kaft en vormgeving: Press.Point.be — Kluisbergen

Druk: BestinGraphics

NUR: 707

Inhoud

Voorwoord	11
Inleiding	15

1

THÉRÈSE VÓÓR HAAR INTREDE	23
God niets weigeren	24
Het zachte geweld van God	25
Lijden voor Jezus	26

2

THÉRÈSE ALS POSTULANTE IN DE KARMEL	29
Kracht in zwakheid. DE RIETHALM	29
Instemmen met de liefde. DE STROBLOEM	30
Jezus vraagt alles. DE BEDELAAR	32
De liefde kan alles	33
Willen liefhebben. DE BAL	35
Altijd de wil van Jezus doen. HET ATOOM	36
De bron van het lijden	37
Alles aanbieden, ook al stelt het niets voor	37
De verfijnde vreugde van het liefhebben	39

3

THÉRÈSE ALS NOVICE	41
Bereid zijn te wankelen	41
Je lijden in liefde verdragen	43
Geen grenzen stellen	44
Dwaasheid en vreugde van de liefde	45
Niets weigeren. DE SCHADUW	46
Het gelaat van de Liefde	46
Liefhebben in alle zwakheid	47
Het bedrog van de gewetensangst	49

Zonder vrees God ontvangen. HET TABERNAKEL	50
Het gebrek aan vertrouwen	51
Je hart helemaal geven	52
Liefhebben zonder de liefde te voelen	53
Vergeeten en verborgen zijn. DE ZANDKORREL	54
Hem liefhebben en doen liefhebben	55
Tot niets herleid en zonder verlangen	56
De monotonie van de zelfgave	57
De schoonheid van Jezus	57
Vergeeten worden	58
De blik op de Beminde	60
Het hart gemaakt om lief te hebben	62
Zonder troost en toch getroost. DE REIS	63
God let alleen op de liefde	64

4

DEFINITIEF ENGAGEMENT	65
Accepteren wat wordt aangereikt	65
Van hart tot hart	67
Alleen door God gezien. DE ASTER	68
Liefdevolle uitwisseling. DE BLIK	69
Het leven voor God baren	71
Slechts naar God zoeken	72
Gelijkenis met God. DE MADELIEFJES	73
Harten één in God. HET DUBBELE MADELIEFJE	75
Het contemplatieve leven. MOZES	76
Door God aangetrokken. MARIA	77
Afdalen uit liefde. ZACHEÛS	78

5

THÉRÈSE ALS NOVICEMEESTERES	81
Nederige liefde. DE SLUIER	81
God bedient zich van wat men Hem aanbiedt. DE LIER	82
De eenvoud van de liefde. DE DAUWDRUPPEL	83
God houdt van de eenvoud. DE VELDBLOEM	84
De ultieme openbaring. DE ZON	85
Zich prijsgeven, zich overleveren. DE BANK	86
Alles uit liefde doen. HET DAL	88
Liefde in kleine dingen. HET STROOTJE	89

Vertrouwvol in de duisternis. HET BOOTJE	91
Met God verborgen zijn. DE BEDELAAR	93
God bedient zich van het nietige. DE PERZIK	94
God gaat voor ons uit. DE STENEN	96
Alles brengt ons bij God. DE BLOEMEN	96
De overgave van een heilige. HET LIED	97
Generositeit. DE KUS	99
Ervaring van zwakheid. DE VISVANGST	100
Hooglied. DE SPELD	101
De geliefde troosten	102
God dienen om Hemzelf	104
God een woning bieden	104
Verskillende weg, zelfde doel	106
Verkwisting van de liefde. DE DWAAS	107
Dwaasheid van de liefde. HET PARFUMVAASJE	108
De kleinste en de laatste zijn	109
De weg van totale overgave. HET SPEELTJE	110

6

DE ONTDEKKING VAN DE BARMHARTIGHEID 113

Eerste autobiografische geschrift

De pracht van het klein zijn. HET VIOOLTJE	113
Inwendig gebed	114
Eerste communie	115
Volwassen worden	115
Dorst naar mensen	117
De vertelkunst van Thérèse	118
De natuur als meesterwerk van God	120
Een vrouw in de Kerk	121
Zonder illusies in de Karmel. DE WOESTIJN	122
Leven in verborgenheid	123
Onthechting en vereniging	124
Innerlijke vrijheid tijdens een griep epidemie...	125
... en gedurende gebed en meditatie	126
Verborgen en onbekend blijven	127
Het kompas van de overgave	127
Mystiek	129
Verteerd worden door de Liefde. HET VUUR	130
Helemaal aan de liefde gegeven	132

7

TUBERCULOSE EN GELOOFSNACHT	133
Priester zijn	133
Dieper kijken. DE HERDERIN	134
Volmaaktheid schuilt in het kleinste. HET KIND	136
Het mysterie van het kind	138

8

DE ONTDEKKING VAN HET VERTROUWEN	141
Tweede autobiografische geschrift	
De weg van de overgave van het kleine kind	141
Oneindige verlangens	143
Mijn roeping is de liefde	145
Stoutmoedige zwakheid	147
Kleine dingen met liefde doen. BLOEMEN STROOIEN	149
Liefde en waarheid	150
De volmaakte vreugde. HET VOGELTJE	151
De liefde van Christus	153

9

LAATSTE LEVENSJAAR	155
Blinde hoop in Gods ontferming	155
Aan de liefde gegeven	156
Bekoringen en beproevingen	157
Liefde en vertrouwen	159
Rusten in Gods wil	159
Vanaf de wieg gevraagd	160
Bidden en strijden. MOZES OP DE BERG	162
Dagelijks erger en toch vrolijk. DE KREKEL	162
De ogen sluiten in vertrouwen. HET SLAPEND KIND	163
De kracht van de innerlijke armoede	164
Groeien in liefde. KEGELSPEL EN DRAAITOL	165
De troost van vriendschap	166
Met lege handen	167
Om alles kunnen lachen	169
De kracht van vriendschap	169
Zonder zorgen	171

Klein en onvolmaakt	173
De rechtvaardigheid van de liefde	174
Een weg van vertrouwen en liefde	176
Geringheid en armoede	177
Dichtbij blijven	177
Onvolmaaktheid en tederheid	178
Met de ander mee lijden	180
Depressiviteit	180
Niets meer tenzij de liefde	181
De laatste plaats	182
Ik ga het leven binnen	183

10

DE ONTDEKKING VAN DE NAASTENLIEFDE 185

Derde autobiografische geschrift

De heiligheid van de zelfaanvaarding. DE LIFT	185
De geloofsbeproeving. DE TUNNEL EN DE MIST	186
Het brood der smarten eten. DE TAFEL	188
Willen geloven. DE NACHT EN DE MUUR	189
Liefde naar Jezus' voorbeeld en door Hem bewogen	190
Niet oordelen	192
Omgaan met natuurlijke antipathie	193
De geheimen van de naastenliefde	194
Een gemeenschappelijke mens zijn. HET FEESTMAAL	195
Het geduld van de liefde	196
Een nieuwe wereld	197
Moed en vrijheid	198
De wijsheid van een jonge opvoedster	199
Het gebed en zijn progressieve vereenvoudiging	200
Niet ontmoedigd worden	202
Meeslepende liefde	202
Liefdeservaring. DE OCEAAN	203
De betekenis van het gebed	204
Jezus kijkt je met liefde aan	206
Stoutmoedig vertrouwen. MARIA MAGDALENA	207
Niet verdrietig zijn	208

11

IN DE ZIEKENBOEG	211
Gelukkig te leven of te sterven voor de ander	211
Niet inactief in de hemel	213
De ware vreugde	215
Het geluk	215
Vertrouwelijkheid. DE LIFT EN DE TRAP	216
In vertrouwen en liefde. DE TWEE ZONEN	218
Gebroken worden	220
Het eenvoudige, liefdevolle vertrouwen	223
Mijn familie	224
Tedere ontferming	226
Mijn kruisbeeldje	227
Een nederige God	228

12

FRAGMENTEN VAN WIJSHEID	229
Gedichten	229
Toneelstukjes	235
Gebeden	237
Laatste gesprekken (april-september 1897)	238

13

DE METAFOREN VAN THÉRÈSE	243
---------------------------------	-----

14

LEVENSLLOOP VAN THÉRÈSE	245
--------------------------------	-----

15

DE FAMILIE VAN THÉRÈSE	247
-------------------------------	-----

16

VERDER LEZEN	249
Van Thérèse	249
Over Thérèse	250

Voorwoord

In 1978 publiceerde de Vlaamse karmeliet en Thérèse-kenner, Koen De Meester, een bloemlezing van teksten van Thérèse van Lisieux: Met de ogen en het hart (uitg. Carmelitana). Deze bloemlezing is ondertussen vijftienveertig jaar oud. Sinds die tijd is onze kennis van de wereld van Thérèse en van haar geestelijke ontwikkeling verdiept, dankzij de inbreng van psychologische studies. Ook de wereld van de lezer is sinds 1978 sterk veranderd.

Daarom verschijnt nu deze nieuwe tekstenkeuze. De aanpak is anders dan die van Met de ogen en het hart. Er is gekozen voor langere teksten, die het méér mogelijk maken om de persoonlijke stijl van Thérèse, zowel op menselijk als religieus vlak, te zien. De teksten zijn van haar en dus authentiek en tonen wie ze is. Thérèse kun je niet leren kennen zonder dat aspect. Maar hedendaags zijn ze niet. Voor velen zullen sommige meningen die Thérèse uitdrukt of beelden die ze gebruikt soms moeilijk verteerbaar zijn. In inleidingen en voetnoten duiden we dit al eens. Het theologische denken en spreken van Thérèse is vaak verouderd, maar onder die schil schuilt een kern die universeel, actueel en heel hoopgevend is: hoe met je eigen zwakheid leren leven, hoe God en mens met je kleinheid liefhebben. We hopen dat het zo duidelijk wordt dat achter de stijl en taal van Thérèse een grote wijsheid en diepgang schuilgaan, ja, dat zij een kerklerares is. Er schuilt veel méér in Thérèse dan de inleidingen en voetnoten aanreiken, maar dat maken we goed door achteraan een lijst met waardevolle boeken aan te bieden.

Ook is gekozen voor een chronologische ordening in plaats van een thematische tekstenkeuze, die een bepaald kader opdringt, zodat het voor de lezer mogelijk is om de geestelijke rijping van Thérèse te volgen vanaf haar intrede tot op haar sterfbed. Vooral haar uitstijgen boven de conventionele vroomheidsvormen van toen lijkt ons belangrijk. Dat niet alle teksten van Thérèse op gelijke hoogte staan wat christelijke rijpheid betreft, is een zeer belangrijk criterium om haar te lezen: deze heilige is maar geleidelijk psychologisch en spiritueel tot volwassenheid gekomen (zij het op jonge leeftijd!). Dat betekent dat de vroege brieven, van de heel jonge Thérèse, lang niet zo uitnodigend zijn als de latere brieven van de iets oudere Thérèse. De transformatie die rond 1893-1894 plaatsvindt is des te indrukwekkender. Het maakt ook duidelijk dat niet alles in de teksten van de jonge Thérèse dezelfde waarde mag krijgen als in de teksten van de rijpe Thérèse.

Kiezen is verliezen. We gebruiken vooral de drie autobiografische geschriften en de brieven. De gedichten, toneelstukjes en gebeden van Thérèse bevatten eveneens veel waardevols, maar daar bestaat geen goede Nederlandse vertaling van. Ook de 'laatste gesprekken', die niet van de hand van Thérèse zelf zijn¹, laten we aan bod komen in een slothoofdstuk met korte zinnen van 'wijsheid van Thérèse'.

Een kritische editie van de autobiografische geschriften werd meermaals uitgegeven: Édition du Centenaire, Cerf, 1973;

1 De soms lange uitspraken van Thérèse in de *Derniers Entretiens* zijn door haar zusters onthouden en opgetekend en daarom met enige omzichtigheid te behandelen, net zoals de *Conseils et Souvenirs* van Sr. Geneviève, de zus van Thérèse (Céline Martin).

*De Meester, Parijs, 2005.*² *De kritische editie van de Brieven (LT: Lettres de Thérèse) verscheen in 1972-1973: Édition du Centenaire, Correspondance générale. T. I: 1877-1890 en T. II: 1890-1897.*

We maken gebruik van de bestaande vertalingen: voor de Histoire d'une âme van de vertaling van Pauline Kortekaas (2001); voor de Brieven een ongepubliceerde vertaling van Pauline Kortekaas. Occasioneel splitsen we de brieven op in kleinere thematische eenheden. De onderstrepingen van Thérèse behouden we, maar het overvloedige hoofdlettergebruik en gebruik van uitroepingstekens en punten beperken we sterk.

Johannes Schiettecatte

² Sindsdien verschenen nog (kritische) edities: J.F. Six (1997), Cl. Langlois (2002-2009). Waar de *Edition du Centenaire* de autobiografische geschriften chronologisch rangschikt (1895, 1896 en 1897) en ze A, B en C noemt, gebruikt de kritische editie van K. De Meester (2005) de afkortingen van de geadresseerden: A(gnes), M(arie) en G(onzague), de volgorde wijzigend naar A, G, M. Deze wijziging wordt niet overal aanvaard.

Inleiding

Bloemen die in een vaas tot een boeket bijeengezet worden, kunnen een klein kunstwerk vormen. Maar soms zijn bloemen nog mooier als ze gewoon in de tuin bloeien. Ze komen beter tot hun recht in een natuurlijke omgeving, tussen de kleuren van het gras en de struiken. Zo is het ook met een bloemlezing van teksten: ze worden rijker als ze gelezen worden tegen de achtergrond van het leven van de auteur. Daarom een overzicht van het levensverhaal van Thérèse Martin (1873-1897), in onze lage landen gekend als de heilige Teresia van Lisieux.

‘Weinig heiligen zijn tijdens hun leven zo onbegrepen geweest als zij. Na haar dood was zij dat soms nog meer, als slachtoffer van de excessen van een sentimentele devotie die verraad pleegde tegenover haar, als slachtoffer ook van het taalgebruik tegen het einde van de negentiende eeuw, dat alle kenmerken droeg van de religiositeit van haar tijd. Een handicap die verholpen kan worden.’³

Die handicap kan het best verholpen worden door dicht bij haar eigen levensverhaal te blijven zoals zij het op schrift zette. Dan blijkt onmiddellijk hoe zij een moeilijk en soms tragisch leven kende. Reeds veertien dagen na haar geboorte (op 2 januari 1873) lijdt het kind onder een hevige darmontsteking. Er is bovendien het probleem van haar moeder Zélie: wellicht als gevolg van een beginnende

³ Guy Gaucher, *Leven van Teresia van Lisieux*, Gent, 1984, p. 7.

borstkanker, is zij niet meer in staat het kindje te voeden. Thérèse wordt dan ook toevertrouwd aan een voedster. Niet zomaar een weekje: de scheiding met haar ouders zal meer dan een jaar duren. Na een jaar keert het kind gezond naar huis terug. Gezond, maar vermoedelijk ook diep gekwetst door de scheiding met haar ouders en tenslotte ook door de scheiding met Rose, de voedster. Die oerwond zal een hypotheek leggen op de ontwikkeling van het kind, ondanks de liefdevolle sfeer in het gezin. Terugblikkend op haar leven schrijft Thérèse: ‘Mijn ziel is gerijpt in de smeltkroes van uiterlijke en innerlijke beproevingen.’⁴ En dan heeft ze het juist over de eerste kindertijd. Als je verder leest, krijg je de indruk dat alles rimpelloos in orde is gekomen. Uiterlijk is dat wel het geval: het is een blij en levendig kind. Maar op bepaalde momenten steken vlagen van woede en zelfs een zenuwzinking de kop op. Het tekort aan moederliefde in haar eerste levensjaar is een schreeuw geworden om aandacht en genegenheid. Haar moeder bekent zelfs: ‘Ze kan zo koppig zijn. Ze is bijna onverzettelijk. Als ze “nee” zegt, kan bijna niets haar vermurwen.’⁵

Thérèse is nauwelijks vier en een half jaar oud als moeder sterft. Het kind wordt teruggeworpen op zichzelf. Zonder enige verdoving wordt de oerwond opengetrokken. Dat ze met niemand over haar verdriet kan of wil spreken maakt alles enkel nog maar erger. Nu beleeft ze alles meer bewust dan toen ze nog een baby was: ‘Mijn mooie karakter veranderde compleet. Ik was altijd zo levendig en open geweest, maar nu werd ik verlegen en zacht en hypergevoelig. Eén blik was al genoeg om mij in tranen te doen uitbarsten. Alleen als er

4 Thérèse van Lisieux, *Mijn levensverhaal*, Gent, 2016, p. 35.

5 *Id.*, p. 44.

niemand op mij lette, was ik tevreden.⁶ Zich terugtrekken in zichzelf wordt een eerste vluchtweg. Gelukkig is er ook een uitweg: Thérèse werpt zich in de armen van haar zus Pauline, die elf jaar ouder is. Pauline wordt nu een echte moeder voor het kind. Die warme menselijke relatie betekent in elk geval een diepe troost; ook de intense affectie van vader helpt Thérèse om psychisch staande te blijven. Bij Pauline kan ze alles uitspreken en vindt ze een stuk genezing. Toch belet dit niet dat de diepe pijn een onderstroom van haar hart blijft en zo gemakkelijk de kop opsteekt. Alles wat maar enigszins een zweem van ‘afscheid’ is, roept de pijn op. Zo moet ze elke morgen, vanaf de leeftijd van acht en een half jaar, naar de kostschool in de stad vertrekken. Het is telkens een pijnlijk moment. Maar dat is niets vergeleken bij het vreselijk afscheid dat eraan komt.

Thérèse is pas negen en een half jaar als Pauline de stap zet naar het karmelietessenklooster in Lisieux. Hoe reageert ze? ‘Nu zag ik het leven in zijn realiteit voor me: het is een lijdensweg en je moet steeds van elkaar afscheid nemen... ik huilde bitter... het was als een zwaard dat mijn ziel doorboorde.’⁷ Niet zonder reden ziet Thérèse later in dat ze na de dood van haar moeder de tweede periode van haar leven is binnengegaan, de meest pijnlijke. Als baby beleefde ze de oerwond eerder onbewust. Meer en meer wordt ze zich bewust van de diepe pijn die haar leven beheerst en haar verhindert zich te ontplooiën. De druk op de schouders van Thérèse — na het heengaan van haar tweede moeder, Pauline — vindt een uitweg in ziekte. Duidelijk gaat het om een psychosomatische reactie: ‘Tegen het einde van het

⁶ *Id.*, p. 55.

⁷ *Id.*, p. 75.

jaar kreeg ik voortdurend hoofdpijn.⁸ Haar lichaam deelt solidair in de psychische pijn.

Het vervolg is opnieuw een getraumatiseerde houding: Thérèse eist alle aandacht op, ze wil in het centrum van de belangstelling staan: ‘Ik zei en deed dingen waar mijn gedachten helemaal niet naar uitgingen... ik leek vaak bewusteloos. Ik maakte dan zelfs niet de kleinste beweging. Toch hoorde ik alles wat er om mij heen gezegd werd en ik kan mij alles nog herinneren. Ik heb zelfs lange tijd mijn ogen niet open kunnen doen, terwijl mij dat wel even lukte als ik alleen was.’⁹ Nu gaat de oudste zus, Marie, zich over het zieke kind ontfermen. Vanuit haar diep-christelijke opvoeding en levenssfeer vindt er plotseling een gedeeltelijke genezing plaats bij het zien van een Mariabeeld in haar kamer: ‘Wat mij tot in het diepste van mijn ziel raakte was de *allerliefste glimlach van de maagd Maria*... Al mijn verdriet verdween.’¹⁰ Uiteindelijk werd het intiemste verlangen van Thérèse naar een moederfiguur toch door haar zus Marie vervuld, die de plaats van Pauline innam.

Daarop kent Thérèse een periode die eerder vol licht is. De dag van haar eerste communie (ze is dan elf jaar oud) wordt een intense ontmoeting met Jezus: ‘Hoe teder was die eerste kus die Jezus aan mijn ziel gaf! Het was een *liefdeskus*; ik voelde me *bemind*. En ik zei op mijn beurt: ‘Ik bemin U, ik schenk mij aan U voor altijd.’... Al sinds lange tijd hadden Jezus en de arme kleine Thérèse elkaar *aangekeken* en elkaar begrepen. Die dag was het geen *blik* meer, maar een vereniging. Ze waren niet meer *twee*... Er

8 *Id.*, p. 78.

9 *Id.*, p. 80.

10 *Id.*, p. 84.

was alleen nog Jezus.¹¹ Die ervaring is blijkbaar genezend, want zelfs de afwezigheid van mama op die dag doet geen verdriet. Ze weet haar mama geestelijk nabij. Maar de zon blijft niet schijnen. Een jaar na haar eerste communie wordt Thérèse overvallen door de verschrikkelijke marteling van schuldgevoelens. Oorzaak daarvan is onder andere een morbide sfeer in de enge katholieke prediking van die tijd met de nadruk op zonde, hel en oordeel. Gelukkig kan Thérèse alles vertellen aan Marie: ‘Ik hield zoveel van haar dat ik zonder haar niet leven kon.’¹² En toch...

Marie laat weten dat zij op haar beurt het huis gaat verlaten om in te treden in het karmelietessenklooster van Lisieux. Nu stort de wereld van Thérèse in: ‘Zodra ik van de beslissing van Marie hoorde, besloot ik van geen enkel aards genoegen meer te genieten... alles was verdrietig en vol bitterheid voor mij... Ik kan niet zeggen hoeveel tranen ik wel plengde op mama’s graf.’¹³ Opnieuw is haar kinderlijk maar authentiek geloof een hulp: ze wendt zich al biddend tot haar twee broertjes en zusjes die op jonge leeftijd overleden zijn. Ze voelt zich vlug verhoord: vrede en liefde vervullen haar. Dat belet toch niet dat de diepe kwetsuur, die veroorzaakt was door het overlijden van haar moeder en nog scherper aanvoeld werd na het vertrek van Pauline, haar opnieuw in de greep heeft na het afscheid van Marie. Thérèse verwoordt het zo: ‘Mijn te grote gevoeligheid maakte mij werkelijk onuitstaanbaar.’¹⁴ Zonder het te willen doet ze mensen pijn, ze staat machteloos tegenover haar emoties, redelijke opmerkingen baten niet. Komt er dan nooit een einde aan die strijd om zichzelf te worden?

11 *Id.*, p. 93

12 *Id.*, p. 107.

13 *Id.*, pp. 108-109.

14 *Id.*, p. 112.

Het antwoord op die vraag is er al twee maanden na het afscheid van Marie. En wel op kerstdag 1886. De gebeurtenis is van zo'n groot belang dat we er langer bij stilstaan. Thérèse vertelt: 'We kwamen terug uit de nachtmis... toen ik bij de Buissonnets (het ouderlijk huis) aankwam, verheugde ik mij er al op mijn schoentjes uit de haard te pakken. Dat oude gebruik had ons in onze kinderjaren zoveel vreugde bezorgd dat Céline mij nog als een baby wilde behandelen... papa vond het fijn mij zo gelukkig te zien en mijn vreugdekreten te horen bij elk cadeautje dat ik uit de *betoverde schoentjes* haalde. Papa, die moe was van de nachtmis, was een beetje geërgerd toen hij mijn schoentjes in de haard zag staan; hij zei deze woorden die mijn hart doorboorden: "Nou, gelukkig is dit het laatste jaar." Thérèse loopt naar haar kamer boven. Haar zus Céline raadt haar aan niet terug naar beneden te gaan, maar ze doet het toch: "Thérèse was niet meer dezelfde. Jezus had haar hart omgevormd. Ik slikte mijn tranen in en ging vlug de trap af. Ik probeerde het bonken van mijn hart een beetje te onderdrukken, pakte mijn schoenen en zette ze voor papa neer. *Heel vrolijk* haalde ik alle dingetjes eruit met een gelukkige blik. Papa lachte; hij was ook weer vrolijk.' Thérèse geeft dan een zeer raak commentaar: 'De kleine Thérèse had haar zielskracht teruggevonden die ze verloren had toen ze viereenhalf jaar was. Ze zou die nu voor altijd bewaren.'¹⁵ Inderdaad, als kind moet zij een zielskracht gehad hebben om in die traumatische jaren te kunnen overleven! Genezing is wel nooit volledig. Minstens kunnen littekens nog zichtbaar blijven die af en toe zelfs even pijn doen.

Thérèse heeft het ook over 'die nacht van licht': geen plotselinge of overweldigende ervaring, maar eerder een

¹⁵ *Id.*, pp. 113-114.